

УДК 316.647.8: 316.485.22: 329 (477)

*Оверчук О. В., Міжнародний економіко-гуманітарний
університет ім. С. Дем'янука*

ВПЛИВ СТЕРЕОТИПІВ НА ВИНИКНЕННЯ РУХІВ ПРОТЕСТУ В УКРАЇНІ

Досліджуються стереотипи як стандартизовані, схематичні образи соціально-політичного об'єкта, які впливають на політичні настрої громадян, зумовлюють стихійні масові процеси, вказують населенню як сприймати та розуміти політичну реальність. Розглядається, які стереотипи мають найбільший вплив на політичне життя українського суспільства, з'ясовується яким чином вони сприяють чи заважають виникненню протестних рухів в Україні.

Постановка наукової проблеми та її значення. Стабільність та ефективність будь-якої політичної системи залежить від багатьох факторів, зокрема від таких психологічних чинників як стереотипи, які є механізмами, що панують у масовій свідомості та впливають на політичні настрої та поведінку громадян, зокрема на стихійні масові процеси [1, с. 137], до яких належать і рухи протесту, які виникають у результаті об'єднання громадян для вираження протесту проти певного політичного або соціального явища чи об'єкта, діяльності чи бездіяльності влади тощо.

Стереотипи є своєрідними дороговказами, які еднають чи розділяють суспільство, підказують населенню як сприймати та реагувати на політичну реальність. Вони можуть бути як джерелом політичної стабільності, так і фактором, який стимулюватиме протистояння у суспільстві. Більшість типових стереотипів мають нейтральний характер, проте при перенесенні з конкретної людини на групу людей (соціальну, етнічну, релігійну, расову та ін.), вони можуть набувати негативного відтінку і перетворюватися у відверті прояви сексизму, расизму, ксенофобії, ісламофобії тощо [2], виливаючись у громадські рухи, які підривають основи співжиття у суспільстві, що потребує відповідної реакції з боку влади і актуалізує потребу дослідження проблеми впливу стереотипів на виникнення рухів протесту.

Ступінь наукової розробленості теми. При вивченні феномену впливу стереотипів на виникнення рухів протесту доцільно застосування міждисциплінарного підходу, оскільки це явище досліджується не лише політологією, а й психологією та іншими суспільними науками. Цим, власне, і викликана наявність значного наукового доробку присвяченого дослідженню стереотипів та рухів протесту. Зокрема

окремі аспекти діяльності протестних рухів в Україні вивчалися такими вітчизняними науковцями як В. Бабкіна, Н. Бабенко, М. Головатий, А. Колодій, П. Мартиненко, Ю. Шемшученко, А. Ткачук та ін. Важливе значення для нашого дослідження мали дослідження стереотипів та їхнього впливу на політичне життя У. Ільницької, Х. Козак, З. Лецишин, О. Луцини, М. Махній, О. Микитенко, Н. Михальчук, Г. Почепцова, О. Трухан, Г. Редькіна, О. Рудакевич, О. Шермана та інших, у яких осмислюється роль стереотипів у системі іміджевих комунікацій, їх вплив на виборчий процес, використання стереотипів у інформаційно-політичних технологіях, вплив політичних стереотипів на молодь тощо [3, 4, 5, 6], однак у літературі поки що відсутні спеціальні дослідження, присвячені впливу стереотипів на виникнення рухів протесту в Україні.

Мета статті є дослідити вплив стереотипів на виникнення рухів протесту в Україні.

Завдання статті: визначити, які стереотипи найбільше впливають на політичне життя суспільства, з'ясувати яким чином стереотипи сприяють чи заважають виникненню протестних рухів.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Політичний стереотип – це стандартизований, схематичний, спрощений, зазвичай емоційно забарвлений образ соціально-політичного об'єкта (явища, процесу). У масовій свідомості він може замінити знання, значно спрощує і полегшує орієнтацію в політичному просторі. У цілому політичний стереотип – це усталене й масове явище політичної свідомості і поведінки, яке формує політичний простір [7].

Політичні стереотипи є найбільш відособленими від безпосереднього емпіричного досвіду, а тому призводить до спрощених оцінок та суджень (свої-чужі, хороші-погані та ін.), адже пересічна людина бачить тільки зовнішні найяскравіші прояви політичних процесів.

Стереотипи відтворюються на всіх рівнях політичної ієрархії, тобто і задають своєрідну матрицю сфери несвідомого й раціонального, панують у практичній політиці, і створюють умови для виникнення громадських рухів протесту. При цьому стереотипи не лише виконують функцію політичних кліше, шаблонів і трафаретів, а й забезпечують єдність у суспільстві, полегшують управлінську діяльність еліти, впроваджуючись у свідомість особи як свідомо, так і несвідомо [8].

На думку О. Рудакевич стереотипи можна об'єднати у групи за такими ознаками:

а) за походженням: стихійні (результати народної творчості) і штучні (продукти інформаційних технологій на замовлення політичних сил);

б) за суб'єктом чи носієм: індивідуальні та групові (класові, етнічні, регіональні, загальнонаціональні);

в) за об'єктом: авто- і гетеростереотипи;

г) за сферами суспільного життя: політичні, соціальні, правові тощо;

д) за об'єктивністю, правдивістю: правдиві (істинні) та неправдиві (хибні);

е) за емоційним забарвленням: позитивні, негативні;

є) за формою буття: світоглядні, поведінкові; вербальні, образні;

ж) за тривалістю існування: коротко- й довготривалі [9].

На нашу думку, на виникнення рухів протесту можуть впливати всі з вищеназаних стереотипів, однак найбільше соціальні й політичні стереотипи з негативним емоційним забарвленням.

О. Труха, аналізуючи групи політичних стереотипів притаманних студентській молоді, виділяє п'ять груп однополюсних стереотипів, які, на нашу думку, притаманні і іншим віковим групам населення України:

– Негативно звинувачувальне ставлення до політиків на фоні відсутності патріотичних цінностей. (До цієї групи належать стереотипи: всі політики, дбають лише про свою вигоду; інтереси народу не враховуються при прийнятті політичних рішень в Україні; несправедливість – це норма для політики в Україні; політична система України несправедлива; відсутність процедури притягнення до відповідальності представників влади – головна проблема в Україні; нібито «складні» переговори між політиками – це шоу для народу: вони всі однокові і завжди домовляться між собою) [1]. Відповідно люди, у свідомості яких переважають стереотипи цієї групи, не схильні до участі у рухах протесту, адже, на їхню думку від них нічого не залежить і від їхніх дій нічого не зміниться.

– Споживацьке ставлення до політики як до сфери реалізації матеріально-гедоністичних цінностей. (Стереотипи: «повний гаманець» важливіший за демократичну ідею; для України корисно буде мати сильного лідера, який би міг за допомогою ядерної зброї примусити інші країни «платити хороші гроші» за транзит енергоносіїв; володіння ядерною зброєю зробить голос України у світі більш вагомим) [1]. Отже, люди, у свідомості яких переважають споживацькі стереотипи, візьмуть участь у рухах протесту, лише у тому випадку, якщо будуть зацікавлені у цьому матеріально. На нашу думку, саме ця група людей може погодитися брати участь у мітингах та інших акціях протесту за грошову винагороду.

– Толерантне ставлення до політиків. Перевага духовних та загальнолюдських цінностей (У цю групу входять стереотипи: потрібно

смиренно й покійрно приймати владу такою, якою вона є; українська політика нічим не відрізняється від політики в інших державах; патріотизм у сучасному суспільстві – це та сила, що перешкоджає миротворчому процесу; політики мають властивість з кожним днем бути більш добросовісними; в інтересах миру ми повинні поступитися частиною нашого національного суверенітету; для простого народу краще мати «погану» стабільність, ніж постійні зміни) [1]. На нашу думку, якщо у свідомості особи перевага надається цій групі інтересів, то сумнівно, що вона братиме участь у рухах протесту, вона до останнього буде сподіватися, що все вирішиться саме собою.

– Готовність до особистісної активності в політиці заради досягнення позитивних зрушень у суспільстві (У цю групу входять стереотипи: для України корисно відродження націоналістичного руху; майбутнє України – в нових молодих політиках, які будуть реалізовувати свій потенціал у професійній політичній роботі для суспільного блага; можна повністю довіряти лідеру, який чітко знає, що, коли і як потрібно робити; громадяни України можуть контролювати владу через мітинги і протести; політична робота потребує наполегливості, працездатності, професіоналізму; я поважаю політичних лідерів, які мають свій стиль і вишуканий смак) [1]. Ми вважаємо, що громадяни, у яких сформувалися саме такі стереотипи радо підуть на мітинг протесту, активно підтримають того опозиційного політичного лідера, якого вважатимуть, що він діє у інтересах народу.

– Незалежність, прихована готовність до політичної активності при неупорядкованій ієрархії цінностей-смишлів (У цю групу входять різномірні політичні стереотипи: політик – «багатий, пузатий дядько», який їздить на дорогому авто, робить те, що заманеться, має привілеї; політиками стають не завдяки професіоналізму чи іншим особистісним досягненням, а через наявність протекції; країні потрібна «сильна рука», яка наведе порядок. Крадії мають сидіти у в'язницях, ледарі повинні працювати, іноземці зобов'язані поважати інтереси України; у цій країні потрібно розраховувати на самого себе і використовувати будь-який шанс для свого розвитку). Особа, у свідомості якої переважають стереотипи даної групи виявляє незалежність та готовністю діяти за умови появи сильного лідера і задля встановлення нового порядку. Спричинити політичну активність у даному разі спроможний широкий спектр стимулів, оскільки частина суспільства є однаково чутливою до задоволення потреб різних рівнів. Внутрішня готовність діяти, поряд із зовнішньою бездіяльністю, викликає напруження, яке виявляється в агресивному ставленні до політиків та незадоволенні політичним режимом [1].

О. Труха вважає, що політичні стереотипи відображають внутрішні ціннісні орієнтації особи. У випадку, коли в названій сфері панує цінність визнання, політична свідомість насичується стереотипами відсутності у політиків рис, властивостей і вчинків, за які їх можна було б поважати. Тоді політичні уявлення вибудовуються довкола особистісної потреби у визнанні та повазі, охоплюють критерії оцінки відповідності ідеалу людини. При перенесенні внутрішніх очікувань на особу політика і на сферу політики у ситуації осмислення розбіжностей формується негативно звинувачувальний стереотип. Водночас, якщо ціннісно-смилова сфера утворена із матеріально-гедоністичних цінностей, то політичні стереотипи відображають користь та вигоду, й відтак сповнені емоційними переконаннями важливості «повного гаманця», достатніх «грошових надходжень» тощо. Цінності самоактуалізації продукують політичні стереотипи, що виявляють готовність довіряти політичному лідеру за умови його відповідності критерію високого рівня соціальної активності, спрямованої на досягнення позитивних зрушень у суспільстві [1].

Крім того, ми вважаємо, що неполітичні стереотипи також впливають на виникнення рухів протесту і їх можна поділити на ті, які сприяють та зменшують вірогідність активного вияву протесту громадян.

Візьмемо для прикладу гендерні стереотипи, які відображають погляди суспільства на поведінку, яка очікується від чоловіків або від жінок. Наприклад, підсвідомість багатьох людей в Україні і сьогодні підтримується й живиться гендерними стереотипами, які є традиційними для нашої держави: політика – чоловіча справа, жінці не потрібно втручатися в політику, в Україні жінка вже має рівні права з чоловіками тощо. Через це, незважаючи на те, що рух проти дискримінації жінок є досить поширеним у всьому світі, в Україні він не є популярним, і жінки не намагаються активно захищати свої права, хоча на користь дискримінації свідчить той факт, що у владних структурах жінок дуже мало, або ж вони займають найнижчі посади й не мають впливу на прийняття важливих рішень, незважаючи на те, що більше половини населення України жінки.

Ми не можемо стверджувати, що руху на захист прав жінок немає зовсім. В Україні існують різноманітні жіночі організації, які займаються просвітницькою роботою, організації, які захищають дітей, солдат, Україну, економічні інтереси тощо, однак майже немає організацій, які б реально захищали права жінок. Крім того, діяльність жіночих організацій через традиційні стереотипи мало цікава суспільству і тому не часто висвітлюється пресою, що у свою чергу

не сприяє їхній популяризації і працює на закріпленню традиційних гендерних стереотипів.

Важливими для виникнення рухів протесту є й етнічні стереотипи, особливо негативні. Уявлення про певну етнічну групу складається роками. Збройні конфлікти, колонізація, спроби мовної або культурної асиміляції, факти геноциду тощо – все це залишає свій відбиток в історичні пам'яті народу, а спогади про минулі образи постійно її підживлюють. Досить часто реальні історичні факти, їх достовірність взагалі не беруться до уваги, адже кожна сторона постфактум намагається переписати історію на свою користь, що ще більше сприяє розпалюванню міжетнічної ворожнечі [10]. Наприклад, у свідомості українців формується стереотип: «Росія завжди пригноблювала і використовувала Україну», «росіяни не сприймають українців як рівних», «Росія прагне довести Україну до зубожіння» тощо, що сприяє виникненню радикальних рухів, які є, на нашу думку, найбільш небезпечними для суспільства.

Для прикладу візьмемо рух «Патріот України», який базуючись на примітивному стереотипі про своїх-чужих, проповідує монорасове мононаціональне суспільство, збудоване на принципах Української національної величі та соціальної справедливості і ставить своєю метою відновлення Білої Цивілізації, що спроможна зробити, на їхню думку, лише Українська нація. Рух ставить перед собою мету змінити державний устрій на організований Український Націоналізм, який буде діяти на принципах Націократії, яка настане за влади Нації у власній державі [11].

Інший традиційний стереотип про недопустимість одностатевого кохання лежить в основі руху проти гомосексуалізму, який пропагує нетерпимість до сексуальних меншин і стверджує, що ми живемо в епоху «голубої революції», коли сексуальні меншини встановлюють диктатуру. Цей рух стверджує, що сьогодні люди традиційної орієнтації змушені захищатися від засилля гомосексуальної пропаганди і пропонує робити це не лише мирним шляхом, а й з застосуванням насилля [12].

Інші радикальні рухи базуючись на стереотипі про те, що маргінальні групи є загрозою суспільству, намагаються превентивно убезпечити населення. Зокрема львівська антигопівська організація стверджує, що представляє соціальний рух, активісти якого прагнуть протистояти гопівським ідеям. Гопниками активісти цього руху вважають молодих людей, які поведуться жорстоко, порушують права інших, вживають у своєму мовленні нецензурну лексику, тюремний жаргон тощо.

Організацію ця створена на добровільних засадах для збору свідомого населення міста Львова та ближніх агломерацій з метою самозахисту і протистояння гопівським ідеям. Зберігає необхідну конфіденційність для запобігання актів розправи над учасниками. Діє за принципом «один за всіх – і всі за одного» і власним статутом. На сайті організації публікуються фотографії розправи над так званими «гопниками» [13].

Висновки. Отже, стереотипи – це ті психологічні установки, які виконують функцію політичних та соціальних кліше, традицій і надзвичайно впливають на виникнення рухів протесту, діючи як на свідомому, так і на підсвідомому рівні. При цьому, на нашу думку, в українському суспільстві у ставленні до політики та політиків переважають негативні стереотипи.

Більшість політичних стереотипів українців не сприяє активній участі громадян у суспільних рухах протесту, адже у масовій свідомості твердо закарбувалося, що будь-які політики діють у власних інтересах, не зважаючи на волю та інтереси народу і, що влада в Україні не дослуховуватиметься до громадян. Неполітичні стереотипи також мало сприяють розвиткові протестних рухів, вони переважно є традиційними, консервативними, тому прагнуть збереження вже існуючих суспільних норм.

Найбільшу загрозу для суспільства, на нашу думку, несуть стереотипи, які розділяють суспільство, сприяють виникненню радикальних рухів. Для недопущення загострення конфліктів владі систематично необхідно запобігати утвердженню у масовій свідомості стереотипів, які сприяють дискримінації, ксенофобії, гомофобії тощо, адже, накопичуючись, вони можуть призвести не лише до соціальної напруги, а й до вибуху.

Бібліографічний список

1. Трухан О. Психологічний аналіз ціннісного спричинення політичних стереотипів студентської молоді / Оксана Трухан // Психологія і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 137-142
2. Михальчук Н. В. Політичні стереотипи як об'єкт наукового аналізу // Н. В. Михальчук Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vdakk/2010_2/41.pdf.
3. Ільницька У. Політичні стереотипи та стереотипізація мислення: роль та значення у системі іміджевих комунікацій / У. Ільницька // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2007. – Вип. 19. – С. 96-100.
4. Козак Х. Вплив політичних стереотипів на вибір президента країни / Х. Козак, З. Лещишин, О. Луцина // Політична психологія:

- [науковий збірник]. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – С. 49-57.
5. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 2001. – 576 с.
 6. Шерман О. М. Політичний стереотип: місце у політичному процесі та технології формування засобами масової інформації : монографія / О. М. Шерман. – Львів : Сполом, 2008. – 227 с.
 7. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
 8. Михальчук Н. В. Політичні стереотипи як об'єкт наукового аналізу [Електронний ресурс] / Н. В. Михальчук. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vdakk/2010_2/41.pdf.
 9. Рудакевич О. Національні політичні стереотипи (Теоретико-методологічні засади дослідження) [Електронний ресурс] / О. Рудакевич. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Rudakevych.pdf
 10. Ларченко М. Л. Етнічні стереотипи та їх вплив на рівень національної толерантності [Електронний ресурс] / М. Л. Ларченко. – Режим доступу : <http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2011-4/8.pdf>.
 11. Офіційний сайт ВГО «Патріот України» – Нація понад усе!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://patriotukr.org.ua/>.
 12. Офіційний сайт руху «Любов проти гомосексуалізму» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://love-contr.org/index.php/>.
 13. Сайт Львівської антигопівської організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lago.org.ua/docs/nebudgorom.htm>.

Исследуются стереотипы как стандартизированные, схематические образы социально-политического объекта, влияющие на политические настроения граждан, помогающие населению воспринимать и понимать политическую реальность. Рассматривается, какие стереотипы больше всего влияют на политическую жизнь общества, выясняется каким образом стереотипы способствуют или мешают возникновению протестных движений в Украине.

Stereotypes are investigated as standardized, schematic images of socio-political object, that influence on the political moods of citizens. It is examined, which stereotypes more influence on political life of society, is studied how stereotypes facilitate or hinder the emergence of protest movements.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2013